

Třebíčské památnosti

Ze zápisků roku 1872

Jan Tvarůžek

Příloha Budišovského zpravodaje 1/2015

2. 4. 2015

Třebíčské památnosti

Ze zápisů Jana Tvarůžka, řídícího učitele budišovského (v letech 1869–1909) z r. 1872.

„Černý dům“ v Třebíči

Cizinci procházející se po velkém a velmi dlouhém náměstí třebíčském ukazují se již z daleka t. zvaný „černý dům“ pod č. 22., a budí zvědavost i méně všímavého člověka, tím více však milovníka starožitných památek. Je to stavení slohu renesančního, celé na vápně rytými obrazy a ozdobami pokryté, jakými ještě mnohá naše města, tu větším, tu menším počtem se honosí, jako Praha, Písek aj.

Tento dům jest 37 ½ stopy široký a dvojposchod'ový. Z tmavohnědé zdi vystupují do bílého vápna vryté ozdoby a obrazy, které svědčí o velmi zběhlém umělci o veliké pilnosti. Římsa pod střechem je nyní už holá, ukazujíc jen složení tesaných kamenů. Hned pod ní se táhne širší pás ozdobený střídavě arabeskami formy tulipánové. Pod tímto pásem je druhé poschodí rozděleno na 9 polokruhových oblouků, které postupují a se opírají o hezké pilíře. V polích nad pilíři jsou podoby bájného zvířete, jemuž říkáme „noh“ německy Greif – které drží v pazourech vždy dva a dva dobyté meče. Ve třech výklencích jsou okna, v ostatních však šesti jsou alegorické ženské podoby s různými

nápisy. První podoba s nápisem „Fides“ představuje víru s křížem v ruce, na který hledí s důvěrou. Druhá postava „Charitas“ – láska, představuje matku své nejmladší dítě srdečně na prsa tisknoucí, kdežto starší dítě plno dětské lásky se tulí k matce. Třetí „Spes“ – naděje je děva kvetoucí tváře; stužka s vlasů jí větrem povívá, kotvici drží pevně v ruce, jakoby s pevnou důvěrou chtěla říci „Spes me tenet“ (Cic.) – Naděje mne drží! Čtvrtá „Justitia“ – spravedlnost držící váhu a meč, pátá „Fragilitas“ – pomíjelijnost představuje bujnorodou ženštinu, která v zrcadle, jež drží před sebou, zpytuje pomíjelijnost krásy pozemské, kdežto palma míru ve druhé ruce znamená, že „Fides et charitas sit palma temporis nostri, – víra a láska budiž palmou našeho věku! Šestá „Laetitia“ – veselost, mladice s květinami a mečem poskakující hlásá: Res mihi est laetitia (Corn. Nep.) – veselost je mojí věcí, již však často meč kruté skutečnosti následuje a ve smutek ji obrací.

Okna v ostatních třech výklencích jsou malá, tesaným kamenem obložena, nad jejich náramky jsou ozdoby: nad jedním oknem velká lastura, nad druhým věnec s lidskou hlavou uprostřed, a nad třetím růže s letopočtem 1637.

Úzká a ze starodávných cihlových kurek složená stříška kryje římsu prvního poschodí. Římsa jest ozdobena 4 pásy arabeskami silně pokreslenými. Pod ní se táhne široký pás plný rozmanitých výjevů loveckých s jeleny, srnci, zajíci, které pěši i jízdní myslivci honí, také medvěd se brání lovcům oštěpy naň dorážejícím, lovecké rohy houkají a zabitá zvěř se vítězně odnáší domů. Hned pod těmito scénami jest 5 oken I. poschodí velikosti prostřední s tesaným kamenným obložením a povystupujícími ramenáky. Mezi nimi jest 6 polí nestejně šířky a na nich tyto výkresy: a) římský císař Vespasianus (zemř. 79. po Kr.) v ozdobě císařské s vavřínovým věncem na hlavě; b) téhož syn císař Titus Vespasianus, láska a rozkoš člověčenstva; c) jezdec cválající s dobytým mečem v kroji

17. stol. V ostatních polích jsou pouhé ornamenty renaissančního slohu. Stěnová plocha pod okny nemá souměrnosti a je na ní vyrýsována předně postava nějakého rytíře zpět se potácející a kopím se podpírající. Před ním je menší obraz v rámech a nějakým již setřeným zvířetem a pod ním „coebí“, jehož smysl zůstává temný. Pak jsou dvě prázdné plochy v rámech nad ramenákem hlavního portálu, a mezi nimi 3 okrouhlé štíty s erby malovanými na zlaté půdě, ale již značně vybledlými. První štít ukazuje říšského orla a nad ním je písmeno N, prostřední jest erb waldsteinský a nad ním písmenka KH ZW, třetí jest erb žerotínský a nad ním písmena ZZ. Co by znamenalo písmeno N nad orlem, nelze uhádnouti. Hlavně proto, že ostatní písmena vedle něho jsou již setřena. Písmena nad znakem waldsteinským znamenají: Kateřina hraběnka z Waldsteina. Znamená-li písmeno H – hraběnka, musíme souditi, že nápisy tyto byly udělaný teprve po udělení titulu rodu waldsteinskému r. 1628. Kateřina byla sestrou posledního pána z Waldsteina, Adama a strýní jeho synů (prvních hrabat) a písmena nad znakem Žerotínským, kde bezpochyby jsou setřeny litery KS, znamenající jméno jejího manžela, znamenitého Karla staršího ze Žerotína.

Dále spatřujeme velký medailon s podobiznou pána a paní, nad prvním slovo FORT, což může znamenati buď Fortitudo – udatnost, nebo fortuna – štěstí. Pak jsou prázdná pole a konečně větší obraz, na němž zpodoben nějaký muž pod stromem, jevící úžas ve své tváři, a před ním v oblacích zjevení anděla. Význam tohoto bezpochyby biblického výjevu těžko však určití. Přízemní část nemá obrazův, neboť v pozdějších dobách podléhala asi častým zednickým opravám. Jsou však stopy, že i tu byly rozličné ozdoby. Rozdělení jest i zde nesouměrné: hlavně vrata nejsou v prostředku, v levo vedle nich jsou menší dvěře, v pravo podobné dvěře mezi dvěma okny. Pod ramenákem těchto posledních dveří jsou v obložení dvě díry s kolečky, jak bývaly při městských a hradních branách ke spouštění padacích mostů. Zde však nelze jinak mysliti, než že sloužily ke spouštění a zavírání hokynářské lávky. Hlavní vrata jsou do kruhového oblouku sklenuty a mají dva patníky dole, nahoře jsou pak růžičkami, štítky a lupením ozdobeny. Na zavíraku v klenbě se ukazuje neznámý monogram složený z písmen JTR a nad ním je hvězdářské znamení Smrtonoše. Po obou stranách je letopočet 1619.

Nad portálem čteme český nápis (psaný švabachem):

„Poziehnej, Hospodine, tomuto Domu
y wssechnie, w niem przebywagiecy.“

Otevrou-li se vrata, objeví se pěkná mnohými pásy překlenutá síň, a tou je výhled na dvůr a radní stavení, která se táhnou na 50 sáhův až k řece Jihlavce.

Celé přízemí má veskrze staré, důkladné klenutí, v prvém patře jsou však již od 30. let rákosové stropy, neboť když r. 1821 dne 5. května lehlo v Třebíči 200 domů popelem, i toto vyhořevši uvnitř až k přízemí, ztratilo se mnohé své bývalé ozdoby, tak jmenovitě

dva vysoké kamenné štíty, na kterých podobným způsobem jako na prvním a druhém poschodí Šalamounův rozsudek, potom volba a zavržení krále Šavla uměle a skvěle vyryto bylo. Zůstaly tehdy jen holé zdi, neboť oheň tehdy i mimo to některé obrazy počadil a zahladil, i omítku zničil, takže bylo namnoze viděti holé cihle. Při tom všem nynější majetník domu p. Frant. Krška, bývalý městský kontribuční, ctihodný kmet, dnes nejstarší občan třebíčský (nar. r. 1792), z úcty ke starožitné umělecké památce, která je v majetku jeho rodiny již 116 let, nepřipustil, aby se vnější zdi ve své původní podobě měnily při obnovování domu. Dal jenom vnitřek nově opravit a posud pevně odporuje pošestilým radám svých spoluobčanů, aby ten starý „černý dům“, jak mu posměšně říkají, který prý mezi novými domy hezkého třebíčského náměstí jen „straší“, dal strhnouti a opatřiti novým „světu podobným“ průčelím. Však za tuto jeho stálost nejen každý vlastenec, ale každý archeolog a milovník pravého umění je mu zavázán jen upřímným díkem! Věru a bohužel málo najdeme lidí, kteří by starožitnou památku uměli tak daleko oceniti, aby při všech domluvách a úsměšcích lidí, honících se za lichou a často nerozumnou modou, másti se nedali. Kdyby se tato stará stavba zrušila, byla by vlastní část vlastnickovy bytnosti pochována a byla by ztracena jeho stará záliba a spokojenost. Jeho dosavadní snaze o zachování této památky tady – všecka čest! A měšťanům třebíčským bychom chtěli vzkázat: aby byli pyšní na tuto starobylou stavbu, která jejich náměstí nijak nehyzdí, nýbrž dodává mu jen veliké zajímavosti, a kterou by mnohé novomodní hlavní město odkoupilo, kdyby bylo možno dáti si ji na kolečkách přivézt! Ale, bohužel, bude asi po smrti nynějšího majitele proveden na této vzácné budově vandalský čin!

Pod domem jsou veliké sklepy a krov kryje sedlová šindelová střecha. Celé II. patro slouží za podkroví (půdu). „Černý dům“ jest reprezentantem 16. a 17. stol. času staré renaissance, kdy bohatí majetníci ve svých obydlích stavěli na odív všelikou nádheru, malíři, italští štukatěři spojovali síly své k ozdobě domu, které se pak zaskvěly podle tehdejšího vkusu, zvláště pod vlivem tehdy znovu oživených staroklasických studií – od základů až do vrcholky domovních štítů či lomenic přerozmanitými obrazy uměleckými do vápna vyrytými neb i barvami vymalovanými...

Požáry, nerozum, vandalismus přemnohé takové památky v našich městech zničily. Dobu výstavby „Černého domu“ ukazují letopočty 1619 a 1637, erby a písmena nad nimi oznamují původce stavby: paní Kateřinu z Waldštejna a Karla st. Žerotína, jejího manžela. Byl to tedy původně panský dům a teprve v pozdějším čase přešel v ruce měšťanské. Rozličné, víře nepodobné a na slabých důvodech spočívající výmysly a pověsti o tomto domě, jež si vypravuje lid, raději zamlčíme.

Snad se ještě někomu podaří nalézt listinné zprávy, které by vnesly více do původu a určení této stavby. Její dnešní majitel p. Krška vyprávěl pisateli tohoto, že se za jeho pacholeckých let chovala doma stará zápisní kniha, která se však při ohni r. 1821 s mnohými starými smlouvami ztratila.

Hostinec „U černého orla“ – č. 17

Zevnitř i uvnitř je dnes obnoven, ale neobyčejně široká průjezdní síň ukazuje i široce rozepnuté křížové klenutí s gotickými žebry; i v pokojích I. patra je viděti gotickou klenbu, ač ne souměrně rozdělenou.

Přízemní pokoje a síně mají však ve stropě těžké trámy s povalem, na němž druhy byly namalovány pestré květiny, ale nyní malíř pokojů svým způsobem pomocí patron je přemaloval. Nad ohništěm vznáší se starodávný dýmní plášť, a v průjezdu vedle vrat jest okénko vrátneho, vypuklým listovým dokola zdobené a silnou železnou mříží opatřené. Také sklepy jsou důkladné a rozsáhlé. Zvláštního povšimnutí je však hoden štít hospody. Je to mistrovský kus zámečnické práce ze 17. stol. Složený železný prut vyniká ze zdi na sáh daleko a tvoří se zdi pravý úhel. Jiný zátečkami zdobený prut jej šikmo podporuje. Na konci visí na něm volně se pohybující štít, totiž říšský orl mezi arabeskami čistě vypracovanými. Hlavní ozdobou na vynikajícím prutu čili držáku je pitvorná podoba muže ve špičatém klobouku, se špičatým nosem, rovněž špičatou bradou, v kabátě až na

paty dolů sahajícím, který drží v obnažené ruce ratiště a vráží je do tlamy draka, jehož mnohonásobně zkroucené tělo v tenkou, kroucenou listím a květem ozdobenou lodyhu přechází. Podobná figura slouží také za spodní ozdobu štítu, jenže sedí na draku a proti jeho tlamě napřahuje palici.

Těsně nad vraty zazděn jest kamenný obraz. Je na něm erb s příčným břevnem, ve kterém jest jakási klička v podobě ležaté osmičky. Nad erbem je rakev, umrlčí hlava (lebka) a dva jílce od mečů, nad ním pak dva do sebe zapletení hadi, kteří drží v tlamách třepotavý list s nápisem „Viktorin Brada An. Do. 1580. Uprostřed kamene, mezi ocasy hadů jsou hodiny, jichž ručička ukazuje na XII. a na nich stojí ještě přesýpací hodiny. Na zavíraku oblouku nad vraty je monogram nynějšího majitele a obnovitele tohoto stavení FN 1841.

Podle zmíněného kamenného obrazu nad vraty bych soudil, že tento dům v XVI. stol. hospodou nebýval a náležel spíše nějakému ranhojiči nebo lazebníku.

Dům pod č. 10

U městské brány byl prý hospodou uherského krále Matyáše Korvína r. 1468, když dobýval třebíčský klášter. Nad vraty je nápis (švabachem):

„Tuto jest Hospoda Gich Milostí

Cisarzu Rzimských a Králův Czeských 1602.“

Pod tím: Renov.: A. 1729 F A G.

Renov.: A 1792 Ant. Thomerl.

V průjezdu tohoto domu je vymalován kůň ke stromu přivázaný, na kterém je zavěšen bič, bota, kartáč aj. Říkají, že je to kůň krále Matyáše. Nebude to však nic jiného, nežli znamení hospodské.

Výsek z modelu města Třebíče Stanislava Vršky,
dům č. 10 – spodní část náměstí, sedmý dům zprava, s vývěsním štítem

Krypty posledních pánů Osovských z Doubravice

V Třebíči bývala před bitvou bělohorskou jedna z předních obcí Bratří českých, která se těšila z ochrany pánů Osovských z Doubravice, vlastníků panství třebíčského a též údu jednoty bratrské. Sbor čili modlitebna Bratří stávala na místě nynějšího kapucínského kostela, zvony její lité v letech 1558 a 1581 dostaly se pak filiálnímu kostelu Nejsvětější Trojice za městem. Kapucínský klášter byl tu r. 1684 Frt. Augustinem Waldsteinem založen. Jeho nástupce Karel Ferdinand hrabě Waldstein vystavěl 1686 nynější kostel.

V klášterní zahradě u vysoké zdi zezadu kryté vysokou strání jsou 4 zazděné náhrobky, pod nimi trávou porostlá vyvýšenina a v jejím boku úzké dveře, které vedou do podzemní dutiny. Tu bývala hrobka pánů Osovských. Na ní bývalo ještě nějaké

staveníčko, snad kaplička. Nynější kněz kvardián dal kosti z krypty odstraniti a kamsi v zahradě pode zdi zakopati. Hořejší staveníčko bylo strženo a z krypty upraven sklep. Náhrobní kameny zůstaly a zasluhují všeliké šetrnosti. Jsou z překrásného mramoru tesány a mají v průměru 5 stop, 10 palců výšky a 3 stopy 2 palce šířky. Na prvním jest obrněný rytíř s mečem a štítem, erb nazvaný odrovous má vous a nad ním šíp v černém poli. Přílba s chocholem jest u rytířových nohou. Řezbářské provedení jde do nejmenších podrobností a vyniká nevšedním uměním. Po obou stranách hlavy vystupují erby pánů z Doubravice a z Lichtenburku. Okolo celého náhrobku je zápis švabachový:

„Pan Burjan Osowsky z Doubrawicz a na Trzebiszi, kterýžto jest ži /vot svůj ve/ strzedu po swatém Gyrzy dokonal Létha Panie 1563.“

Druhý náhrobek ukazuje starší paní v dlouhém rouchu s rukama pod prsy složenými. Od hlavy dolů splývá široká stužka. Okolní nápis zní:

„Vrozená Panie Eliscka Bitowska z Lichtenburku Wdova pozůstalá po Vrozeném Pá /nu/ Pá /nu/ Burjanu. Ossowském a na Trzebiczi svůj gt /jest/ dokonala v Aute /rý/ pd /před/ s. Matě /jem/ 1567.“

Zahrada kapucínského kláštera

Na pravo v nohách jest erb Lichtenburský, černé ostrve ve zlatém poli. Po obou stranách jsou postaveny dva sloupy nahoře obloukem spojené, mající okřídlené andělské hlavy místo hlavic a ozdoby erbu domu osovského a lichtenburského.

Třetí náhrobek představuje taktéž ve výklenku krásnou mladou ženu v bohatých šatech tehdejších vyšších stavů. Na hlavě má ozdobený čepeček, okolo krku bohaté okruží; ruce, s nichž otevřené svrchní rukávy od loktů volně splývají, spočívají na štíhlém životě.

V pravé ruce drží lilii, pohled má lítostivě úsměvný a provedení ozdob na rouchu důkladné jest erb Žerotínův a Doubravických. Dokola pak nápis:

„Léthá Panie 1588 v neděly po sty Wáczlavu Vrozená panie panie Bohunka z Žeroty /na/ ma /n/ želka vrozen /ého/ pana Smila Osowsk/ého/ z Daubrawicze a na Trzebyczy pochována gt. P. B. gi milosti by raczda /ti“ /?/

Čtvrtý a poslední náhrobek představuje obrněného rytíře mečem a štítem, s přilbou stranou odloženou.

Po krajích kamene se čte:

„Léthá panie /1613 13. února/ dokonal bich žiwota vrozený pan Smil Ossowský z Daubrawicz a na Trzebiczy J. M. C. R. /jeho milosti císaře římského radda a místo /držící ?/ Geho pochowani očekává blahoslaveného wzkřzýzseni.“

První dva kameny jsou výtečně pracovány a byly původně barvami natřeny, třetí neméně řezaný skví se nejčistší bělostí, čtvrtý je však již namnoze porouchán a čtení nápisu je dosti obtížné.

Volný ve své topografii píše o pátém náhrobku Johanky Osovské z Doubravice, ale ten jsem nenašel. Kopřivy a bodláky přerůstají památníky osob, které stavem a bohatstvím náležely mezi první v zemi moravské. Drn a zelené listí příkrývá místo, kde jejich ostatky práchnivějí, věčně mladá příroda tu vykonává své právo nad vazbami smrti a hynoucím dílem lidským...

Basylika

Nad zámeckou branou se stkví znak rodu hrabat z Waldsteinů. Průjezdem se vchází do čtverhranného nádvoří, které je ohrazeno zámeckými stavbami do pravých úhlů. Rozsáhlá patra, k nimž se kulatá nárožní věž připojuje, mají svým stavitelským slohem původ nesejtných dob. Východní stranu nádvoří ohraničuje veliká basylika se zámeckým křídlem, vlastním to obydlím hraběcí rodiny. Zde jsou také mnohé povšimnutí hodné památnosti, jako velká síň s kamennými lvy na podstavcích u schodů, na stěnách namalované erby všech Waldsteinův i jejich manželek, co jich v Třebíči kdy vládlo, dále je tu taneční sál, a v ostatních komnatách veliké olejové obrazy. Jsou ze starších i novějších dob, mezi nimi podobizny údův pánů z Doubravice a z Waldsteina, ohromný rodokmen pánů z Doubravice, podobizny Albrechta z Waldsteina, vojvody Friedlandského, mnohých z domu habsburského, kopie „bílé paní“ Perchy Liechtensteinové z Rožemberka a jejího manžela podle podobného obrazu na hradě Perštejně chovaného, podobizna onoho pána z Waldštejnu, který králi Přemyslu Otakarovi II. svých 24 synů předvedl, když se chystal r. 1254 na křížáckou výpravu do Prus, konečně rozličné obrazy bitev, ovoce a květin a některé tužkobarevné obrazy z 18. stol. Komnaty nemají stejnou výšku a prostrannost, poskytují z oken překrásnou vyhlídku jak na město, tak i celé údolí Jihlavy. Z hraběcího oratoria jde oblouková chodba kolem celé kostelní lodi. Nežli se však o kostele zmíním, předešlu, co je nám známo o původu a starších přiběžích tohoto místa. Základy ke kostelu byly prý položeny r. 1110 a ještě Jan II. biskup holomúcký, který zemřel r. 1126, prý jej posvětil. Oba zakladatelé prý byli dle svého přání v kobkách kostela pochováni. Otcové a synové nadali klášter třebíčský tak bohatě, že se brzo potom stal nejvýznamnějším klášterem řádu

benediktinského na Moravě. Dokazuje to ještě r. 1336 okolnost, že papež Benedikt II. opatu břevnovskému a třebíčskému jakožto představeným nejpřednějších klášterů řádu benediktinského v Čechách a na Moravě vydal Bullu o konání kapitulních shromáždění, o klášterní kázni a studijním pořádku.

Celkový pohled od jihu

V pečeti kláštera se užívalo Rodičky Boží s dítětem. V městském archivu jsou při pergamenové české listině z r. 1448, dle které opat a konvent prodává Janu z Kozichovic ves Ptáčov, dvě přivěsné pečete: jedna konventu (starší) kulatá s Pannou Marií na trůně sedící a s opisem v gotických majuskulích: „S /?/ monasteriii ste / sanctae / Marie Trebecs“; druhá opatská (současná) elipsovitá s P. M., před kterou klečí opat s opisem též v majuskulích: „S. Trojani abbatis Trebicensis.“ V erbů města Třebíče je však v černém štítu bílé napříč položené břevno a v něm vedle sebe 3 černé mužské kápí, což se jistě vztahuje na bývalý klášter „černých mnichů“.

Opat Naděj, nar. 1096, byl prý Přemyslovec – Boček ho vydával za syna knížete Oldřicha Brněnského, ale ničím to nedoložil. J. G. Meinert zase ho měl za syna Svatopluka knížete olomouckého.

Za opata Tibucia stvrdil r. 1197 brněnský kníže Spytihněv nejen všechna dosavadní nadání, ale rozmnožil je ještě novými dary. Spis k tomu se vztahující je nejstarším klášterní listina a zachovala se v přepisu z 15. stol. v konsistorních aktech olomouckých (Erb. Reg. p. 196). Týž psal dějiny kláštera, jichž Tom. Pešina z Čechorodu používal, kterýž z nich jen ty zprávy uvedl, jež máme o původu kláštera.

Opat Matyáš I. (1260) učinil prý sbírku mor. lenního práva a její pozdější přepis byl r. 1455 stvrzen. – R. 1476 vypuklo z neznámých příčin prudké povstání měšťanů třebičských proti opatu Matyáši II., jenž musil po bitvě zde s Mařary svedené složit svou hodnost, takže musil vyzývat královské pomoci.

Listina z r. 1556 praví výslovně, že tehdaž „klášterní stavení bylo zcela sešlé a zbořené, v němž již opat ani mnichové nepřebývali.“

Na západní straně založena jest při zámku zahrada, kterouž staré hradby ohražují, a též za kostelem je malý sad, jenž se na samém kraji zámeckého vrchu opírá o vysoké z hloubi příkré straně vyrůstající hradby, které podírají silně a hrubé pilíře. Ještě je viděti jednotlivé střílny v těch hradbách, jimiž se mohlo na nepřítel střeliti. Pod touto částí zámeckého vrchu rozkládá se podhradí nazvané Podklášteří, z jehožto domků vyniká nynější mlýn, někdy to modlitebna Bratří, vystavená r. 1494, každému nápadná svými šedivými zdmi a zvláštními zoubkovanými zděnými štíty a mnohými kamennými ozdobami. Před lety byl prý ještě na štítu – kamenný kalich...

Nedávno právě vysoký hodnostář církevní při návštěvě třebičské basyliky k provázejícímu ho místnímu knězi s vlhkým zrakem ruce mu tiskna, zvolal: „Dovolte, abych svou mysl uspořádal! Jinak nebudu s to, abych kráčel dále při pohledu na božskou velebnost tohoto chrámu Páně!“

Stavba jest, jak obyčejně, průčelím k západu, kůrem k východu obrácena, a tvoří basyliku o 3 lodích, jejížto délka zvenčí měří 228 stop, šířka pak 78. Prostřední loď jest vyšší a jest 14 vysokými pilíři složenými z kulatých sloupů od postranních lodí oddělena. Na ohlavení pilířů stojí sochy svatých, mezi nimi také sochy sv. Cyrila a Methoda (díla to novější). Pilíře dosahují výšky 40', a na nich spočívá křížová gotická klenba, jejížto žebra sedí na zvláštních rozmanitě ozdobených nosičích. Nad lomenými oblouky, otvírajícími se do postranních lodí, je ve výši na každé straně 6 úzkých nahoře zakulacených oken (slohu románského). Římky propleteny jsou štukovými pásy a opatřeny ozdobami špičaté výklenky tvořícími. Délka hlavní lodi uvnitř od kručty až ku kněžskému kůru 120', šířka 35'.

Obě nižší boční lodi 17'11'' široké mají ve stěnách po 7 širokých oknech do okrouhlých oblouků klenutých a končí se do čtverhranu pravými úhly, protože za nimi v pokračování ještě po obou stranách kape ke kůru se připojovaly polookrouhlou apsidou se končící. Jedna z nich po straně evangelia slouží za sakristii, druhá pak byla již před drahnými časy stržena a úplně rozebrána. Křížové klenby v bočních lodích podobají se oně hlavní lodi. Za starodávna bývaly nad oběma ještě rozsáhlé empery čili chodby, z těch jest ona nad levou lodí nyní docela zrušena, z druhé přiléhající k zámeckému dvoru jest udělána chodba směřující do dvora, o níž jsem se již zmínil.

Západní průčelí chrámu zaujímají dvě největší věže a mezi nimi je široce do čtverce založená kručta. Hlavní branou a dvěma bočními fortnami vstupuje se tu po několika schodech do podkručtové síně, jejížto gotická, křížová klenba uprostřed se podpírá o šest slabších sloupů, a třemi malými gotickými okny nad vchodem jest osvětlena. Na kručtě stojí varhany a za nimi je průčelí chrámové vysoké velkolepé gotické okno.

Obyčejný vchod do chrámu je po straně hned za severní věží, v samém začátku levé chrámové lodi a byl teprve v pozdějších dobách prolomen a v podobě lomeného oblouku zřízen. Avšak nedaleko něho v severní zdi chrámové jsou dva vyvstávající polosloupy

místo původního severního, nyní zazděného portálu, který náleží k největším ozdobám chrámu, třebaže vězí od sta let v nejpodivnějším úkrytu.

Portál basiliky

Naproti těmto vchodům je v pravé boční lodi ještě jeden vchod směřující do zámeckého dvora, tak zvané kvadratury, kde bezpochyby za dob kláštera běžela do čtyř úhlů klášterní chodba.

Vysoký a směle vyklenutý oblouk dělí hlavní loď od kněžského kůru, který neobyčejným sestrojením svých klenutí poutá zvláštní pozornost stavitele a tvoří skvostnou perspektivu. Sama žebra vyšvihují se od stěn z krásně vypracovaných nosičů, od nichž visí dolů dlouhé čepy, vznášejí se směle a svobodně ve výši a svědčí o veliké stavitelské technice, mezi tím je vysoko na plochách obou stěn pod samými klenbami deset malých okének, z nichž každé je rozděleno kulatým sloupkem na dvě části. Na prvním vysokém oblouku skví se nápis rodu Waldsteinskému zajisté ke cti sloužící:

Honori Dei et B. V. Mariae ex profanatis ruderibus restituit joanes josephus s. r. I. comes de Waldstein anno 1730 (velkým písmem) t. j. „Ku chvále Boží a bl. Marie z odsvěcených zřícenin nově vyzdvihl Jan Josef sv. Ř. Ř. hrabě z Waldsteina,“ – neboť zajisté jen tomuto hraběti lze děkovati za zachování chrámu.

Kůr a presbyterium jsou o čtyři stupně vyšší nežli chrámové lodi, a mají podlahu vykládanou kamennými deskami, kdežto v lodích je dlažba jen cihlová. V kůru stojí pod zemi čtyři oltáře: předně Krista na kříži (řezbářská práce), 2 – svaté Anny, 3 – Bolestné Matky Boží, 4 – sv. Jana Nep. (s olejovými obrazy), všecko pochází z pozdějších časů a bylo nabyto asi ze zrušených kostelů. Po straně epištolní nad prvním malým oltářem vyčnívá výstupek hraběcího oratoria, ovšem ve slohu barokním zřízeného a jako celý

chrám vybiléného. Na obou stranách kůru jsou dveře, nalevo do sakristie, napravo do druhdy podobné kaple, ale po jejím zboření do sadu. Zde již převládá sloh románský bez podstatných pozdějších příměsků. Oboje dveře mají tesané portály zvláštním způsobem zdobené a jsou 9' 3'' vysoké a 2' 6'' široké. Na hranatých sloupech spočívají po obou stranách polosloupky hlavicemi propleteným lupením bohatě zdobenými, o které se opírá portálový oblouk. Přes sloupky a oblouk pne se jiný lalokovitý oblouk routovitými listy posázený a ještě přes ten, ale jenom nahoře třetí polooblouk hranitkovánými čtverci posázený. Ve hladké polookrouhlé ploše nade dveřmi se táhne zvláštní pás malými trojlístky posázený, který tvoří pod obloukem patero malých obloučků. Kamenná obruba dveří samotných je pěkně rozčlánkovaná a má ve vykroužení hořejších úhlů dva rozdílné ornamenty, z nichž jeden na pravé straně má dvě labutě se spletenými krky, na druhém na levé straně pak jsou dvě lidské postavy sedící pod palmou (Adam a Eva). Silné železné dveře se šikmo přibitými mřížovými pruty ukazují z plechu vytlačený perštýnský znak, zubra s prstenem, což zřejmě ukazuje na Viléma z Perštýna a jeho r. 1505 předsevzaté opravy na zdejších stavbách.

Před obloukem, který dělí kůr od vlastního presbyteria, jsou i v rozích 2 úzká a nízká dvířka, kterými se vchází po točitých kamenných schůdkách jednou stranou na hraběcí oratorium, druhou pak do úzké klenuté chodby, která jde ve zdi okolo celého presbyteria a má výhled malými okénky, jednak do kostela, jednak ven. Nade dvířkami v kostele jsou nápisy s waldštýnským erbem, a to nad levými:

Illustrissima ac excellentissima Dna Dna Francisca Josefa S. R. I. Comitissa de Waldstein nata Comitissa de Trautmannsdorf, hoereditaria Domina de Leutomischel, mortua Trebitschii anno 1757. die 12. oktobris fundavit capellanum arcensem (Vysoce urozená a jasná paní paní Františka Josefa S. Ř. Ř. hraběnka z Waldsteina, rozená hraběnka z Trautmannsdorfu, dědičná paní na Litomyšli, zemřelá v Třebíči roku 1757 dne 12. října založila zámecké kaplanství).

Nad pravými dvířkami pak:

Serenissima Dna Dna Maria Anna, Principissa de Fürstenberg, nata Comitissa de Waldstein, filia Joannis Josephi Comitis de Waldstein, Domini in Trebitsch extruxit turre ecclesia arcensis, obiit Viennae anno 1756, 12. Novembris (Její Jasnost paní paní Maria Anna, kněžna z Fürstenberku, rozená hraběnka z Waldsteina, dcera Jana Josefa, hraběte zámeckého a umřela ve Vídni 12. listopadu 1756).

Na zmíněném oblouku, který dělí kůr od presbyteria, jest ještě chronograf naznačující rok 1725:

SVb patroCInIo natlVItatIs sanCtae Del VIrGInIs Marlae. (Pod ochranou narození svaté děvice Páně Marie).

Původní založení však bylo k oslavě Nanebevzetí Panny Marie, což podle toho nápisu změnilo se v narození. Kůr s presbyteriem má znamenitou délku 90ti stop.

Presbyterium jest o něco užší než kůr, má 28½ stopy šířky světlosti a 57 stop výšky. Z venku tvoří apsidu polookrouhlou, uvnitř však tvoří 3 strany šestihranu, 33 asi 6 stop vysokých sloupků s nohami a hlavicemi v nejbohatším románském slohu, na nichž spočívá znamenitě ozdobená široká římsa a tvoří skvostnou galerii okolo celého presbyteria. Uprostřed toho stojí se všech stran volný oltář s obrazem sv. Prokopa, opata Sázavského. Sahá téměř až ke stropu, nejasa ovšem přiměřen chrámu tomu a pochází

Vnitřek basiliky, obraz Aleše Venhody

z bývalého probošství v Komárově u Brna. Za ním jest ohromné kulaté, ale zazděné okno s bohatou růžicí o 12ti otvorech s překrásným lupením a hranatými pruty. Po pravé a levé straně presbyteria jsou podobná kulatá a otevřená okna, ale bez růžic. Nahoře pod římsou otvírá se zas patero malých okének kulatých; římsa a klenba skvějí se bohatou a vznešenou stavitelskou ozdobou.

Tento můj suchý popis ovšem není sto, aby vzbudil ve čtenáři onen hluboký pocit, který v posvátných těchto prostorách povznáší duši svou k Bohu. Morava může býti hrda, že chová takové dílo ve svém lůnu, tak výmluvného svědka starodávné zbožnosti a vysoce vzdělaného vkusu uměnímilovných tvůrců jeho.

Vnější podoba stavby

Dvě vysoké věže na západním průčelí jsou díla novější. Postavila je, jak jsme seznali již z nápisu uvnitř kostela, Marie Anna Valdštejnka, rozená kněžna Fürstenberkovna okolo roku 1750. Jejich všední bání mají podobu u nás všeobecně obvyklou, a ozdobeny jsou hodinovými ciferníky. Visí v nich jen dva zvony, malý ku každodenní potřebě, a větší, 16 centýřů těžký, který sem přišel ze zrušeného kostela svatého Václava na Starém Brně. Nápis na něm jest:

„Ave Sanctissima Maria Mater Dei Regina Coeli, Porta Paradisi, Mundi Spes. – ISIX /1509/.“

Celý chrám je z čistě otesaných šedivých žulových kamenů, jaké se vyskytují ve zdejší krajině, vystaven. Mnohá rostlina zapustila do skulin zdi své kořeny, ano místy se zelenají celé stromky, což snad obraz stavby oživuje a zvláště malířům se může líbiti, nicméně v archeologickém ohledu vzbuzuje nemilý cit zpustlosti. Jižní strana chrámu přiléhá k zámku, na severní straně jsou zdi levé boční lodi opěracími pilíři veskrze o dvou ústupech podepřeny, a tu odstává od nich podivný příbytek duchovního se zakrývá portálem. Na římsě pod střechou je nepřetrženě románská obloučková obruba se zakulacenými konci, nad ní zubovité vruby a nad těmi tesaný pás z trnových proplétaných prutů. Již tato římsa je bohatý umělecký výtvar románského stavitelství.

Nejkrásnější však strana je východní s hlavní a vedlejší apsidou (pravá schází). Tu vidíme šestihranné polosloupky, jichž hlavice tvoří vždy tři podoby dětské, zdviženými rukama vespolek se držící, jež nahoře ještě ochraňuje poprsí anděla se spuštěnými křídly. Tyto obzvláštní hlavice sahají až k římsě pod střechu, která jest ještě bohatší nežli římsa boční strany. Nejpozději totiž běží obloučková obruba z trojnásobných pásků složená, růžicemi posázená v dolejších koncích dvakrát vykroužená. Nad tím jde rovný pás s růžicemi, pak laločnatá lišta, konečně nejhořeji pod střechou široký pás s čistě tesaných odstávajícím lupením. Sedlová střecha chrámu je kryta cihlovými kůrkami. Bujná zelenost stromoví, které obkličuje zadní část chrámu, zvyšuje ještě více dojem mistrovské stavby.

Z toho sadu vchází se nyní v pozdějších časech prolomenou úzkou fortanou přes několik stupňů dolů do krypty, která zaujímá spodní prostoru celého kůru a presbyteria jakož i levé boční apsidy pod sakristií. Nemohu opominouti vřelé díky své projeviteli ctihodnému zámeckému kaplanu knězi Aloisi Schrotzovi, jehož dobrotou mně byla poskytnuta velká pomoc při mém archeologickém bádání, jakož i nejrůznější vysvětlení.

Jeho přívětivosti děkuji za živý nepomíjející dojem, jaký na mne učinil pohled do této veliké krypty, kterou dal osvětliti pochodněmi, abych mohl lépe vykonati svou obhlídku a své výkresy. Hlavní krypta je 12 stop vysoká, 27 stop široká a 81 stop dlouhá, tedy v šířce o 1½ stopy a v délce o 9 stop menší, nežli hořejší kůr s presbyteriem. Z bývalých vedlejších dvou krypt zůstala jen ona na severní straně pod sakristií, a ta je rovněž 12 stop vysoká, 12 stop široká a 28 stop dlouhá. Jižní boční krypta byla spolu s hořejší apsidou v neznámém čase zrušena. V těchto spodních prostorách spojuje se sloh románský s gotickým k harmonickému celku. 14 celých svobodně stojících sloupů ve dvou řadách, kromě nich čtyři, dvěma pilíři sloučené sloupy a 24 polosloupů při zdech asi 6 stop vysokých, čtyřplochých s otupělými hranami z tvrdého pískovce tesaných, spočívá v hlavní kryptě na širokých čtyřhraných ale nízkých podstavcích, které mají nohy své čtyřmi lupeny v rozích a hlavice kalichové čtyřhranné, silně přehnuté a asi šesterým způsobem lupení dle staršího způsobu románského střídavě ozdobené. Na těchto sloupech a polosloupích spočívá lehké křížové klenutí v lomeném oblouku se žebry ze žuly, vytesanými a vyhraněnými lalůčky opatřenými. Podivno, že mezi těmi křížovými žebry není vlastně žádné klenutí, neboť mezery ve stropu mezi nimi jsou prkennými deskami dřívě pomalovanými zabeďněny, a z těchto desek, protože jsou stále vlhké, mnohé vyhnily a vypadaly.

Apsida této krypty je uzavřena jako nahoře v kostele třemi stranami chrámu; ze dvou stran jdou hluboká a nízká, polokruhovitě sklenuté okénko ven do sadů, kde je příkrývá tráva, takže jediné světlo, které vedou do těchto podzemních prostor, sotva několik kroků rozplašuje tmou. Ve třetí straně prolomen je nynější vchod do sadů. Zde byl první sloup rozdrcen a bezpochyby v minulém století nahrazen novým sloupem kulatým, prostým všeliké výzdoby. Více gotických slepých oken pozoroval jsem do zapuštěných stěn a také jsem odkryl zazděný vchod, kterým se vcházelo přímo z kláštera do krypty. Nyní je v něm i starý oltářní, křížem ozdobený kámen zazděn. Naproti němu vychází se po stupních nahoru do kostela, ale i toto místo je nyní zazděno.

Boční krypta pod vedlejší apsidou jest jako hořejší sakristie do polokruhu zavřena a do polokruhu sklenuta. Sloupů tu není. Sloužila prý též za sakristii a ještě před lety stávala v ní kachlová kamna s barevnými a emailovanými ozdobami. Našel jsem z nich jen ještě jednu kachli s waldštýnským erbem. Štít jest emailovaný a leží na řádovém kříži rytířů svatého Jana, a nahoře jsou písmena: FAGV. W., což znamená: Franz Augustin Grag von Waldstein. Tento obdržel Třebíč roku 1666 a byl nejvyšším dvorským maršálkem a Velkopřevorem řádu Johanitů a umřel r. 1685.

Na jedné straně spatřil jsem kus vybourané zdi, poněvadž prý se tu hledaly poklady, neboť jako obyčejně nescházelo o takových místech hojně pověstí o schovaných, zakopaných báječných drahocennostech.

Dlažby v celé kryptě není, půda je pouze upěchovaná a na mnoha místech jsou louže vody, sem prosakuje při deštivém počasí ze zahrady a teče dovnitř, kde nemůže ani býti vyvětrána ani vniknouti do skály, na níž stojí stavba. Jaký div pak, když zatuchlý vzduch nestrpí zde dlouho žádného návštěvníka. Pro lásku ke starožitnému umění však již můžeme učiniti nějakou oběť. Jak již podotčeno, viděl jsem tento kouzelný obraz v plném lesku a v plamenném osvětlení. Temně tu zaznívá každý krok a hlas budí ozvěnu ve všech tmavých koutech, černý mour uzamčeným vzduchem a otevřenými dvířky zvenku přicházejícím vzduchem sem tam zmítaný padal na mne, k tomu ta mrákota, ty

černé stíny sloupů po zemi, vystouplé oblouky z polotmy, na které padal odraz světla, to vše působilo tak na moji obrazotvornost, že jsem jako v mlhavých obrazech ponořen jen mimovolně poznamenával si na papír to, co bylo hlavním úmyslem, který mne v tato místa uvedl.

Krypta

Do této krypty ukládaly prý se nejen rakve obyvatel kláštera, ale i jeho dobrodinců. V prostřední lodi odpočívali mnichové, v levé boční kapli opatové, v pravé kapli – která nyní úplně zmizela, – světské osoby. Kde byli pochováni nahoře zmínění čtyři moravští Přemyslovci, zakladatelé a dobrodinci kláštera, nelze nyní vypátrati. Nepochybuji, že zde za časů kláštera bývaly konány často bohoslužby za zemřelé a možná, že oltář, který je nyní zazděn v bývalém vchodu, vedoucím do těchto místnosti z kláštera, stával někdy v apsidě prostřední lodi. Nyní je celá krypta prázdná a zpustlá, jen hromady písku, nasypané v koutech svědčí o tom, že nyní zámeckému knězi slouží za sklep k uschování rozličných kuchyňských zásob.

Příbytek zámeckého kněze je podivná stavba, k severní straně zámku přilepená, – snad v očích malíře vítaný předmět k romantickému obrázku, ale nikoliv zde, na tomto místě, kde nejkrásnější útvary posvátného umění jen hyzdí a závistivě ukrývá.

Z hořejšího patra povystupuje dřevěná polootevřená lomenice spočívající na sloupech, o které se opírá přístřešek. Hned při vstoupení do toho příbytku, spatřujeme po jedné straně předsínky kulaté sloupy na čtyřhranných podstavcích s hlavicemi lupením ozdobenými, z nichž ozdobně tesaná žebra vyrůstají do lomeného oblouku. V přízemí je malý pokoj, kuchyňka a komora, vše s dřevěným stropem, úzké dřevěné schůdky vedou na hořejší patro, kde je opět pokojík a vedle něho půda, kupředu dřevěný výstupek. Nad celkem spočívá střecha. Celý prostor tvořil někdy gotickou předsíní kajících, později žebráků. A zde světem zakryto chová se přeskvostné dílo starého umění, a nikdo by je netušil, i kdyby ho návštěva vedla do skrovného pokoje ctihodného kněze.

Teprve v komoře a v kuchyni spatřujeme dolejší část velebného portálu. Hořejšek zase musíme ohledati nahoře v pokoji. Celý portál je tedy rozčtvrcen: dole a na půdě nahoře nic ho nezaclání, v hořejším pokoji však zakrývá jej dřevěná stěna se dvířky. V pokoji spatřují se jen žebra gotické klenby a od portálu poslední oblouk s kamennou figurkou anděla nahoře, a jiná soška v koutě na římse pod obloukem. Portál se stěny trochu povystupuje a pak se zapouští asi na sáh hluboko dovnitř. Jeho největší šířka měří 18 stop, výška celá 22 stop, z čehož na okrouhlý štít 10 stop připadá. Šikmo se rozvírající strany portálu tvoří tu a onde 6 do hloubky ustupujících otupělých hran, z nichž každá jiným způsobem je ozdobena pilnou řezbou. V úhlech, které tvoří tyto hrany pak na samých povystupujících krajích a uvnitř při samých (bývalých) dveřích stávalo druhy po obou stranách 8 kulatých hladkých, nyní bohužel, jak se zdá, zúmyslně vylámaných sloupů, z nichž dole jenom polookrouhlé nohy, nahoře bohaté do sebe zasahující hlavice korintského pořádku zbývají. Na těchto hlavicích spočívá hladká římsa, dole jen třemi lištami a lalůčky zdobená a z té vyrůstá pak hořejší velebný oblouk portálu, srovnávající se v rozčlánkování a zdobení svém úplně s dolejší částí. Nad sloupy klenou se hladké oblouky a mezi nimi pásy s podobnými ozdobami, jaké se spatřují na dolejších otupělých hranách. Jest jich šest. Ozdoby na nich a na otupělých mezisloupových hranách pod nimi jsou tyto:

Svrchní pás, největší oblouk tvořící a již venku po rovné ploše kostelní zdi se táhnoucí, má ozdobu zvláštního rázu, která se skládá z dvanácti pravidelně k sobě se řadících lístečků, které tvoří větší listy a jsou obklíčeny s obou stran vroubovanými lištami. Dolejší hrana ukazuje však zcela jiný výkres: Mezi dvěma lištami jsou vydlabána mřížky a v každém políčku vinný list.

Druhý již v portálové dutině sedící pás skládá se ze dvou vypuklých klikatých pásek.

Třetí ukazuje svazek lištev se dvěma křížem přesně ovinutými páskami.

Čtvrtý má v oblouku nahoře fantastické seřazení postav lidských a zvířecích mezi lupením, dole však provedený lupenatý ornament, který se nahoře končí podobou zvířete, držícího v pazourech tabulku.

Pátý pás tvoří ekliptické důlky mezi vypuklými obrubami, které spojuje mezi sebou vždy kamenná růže.

Šestý konečně ukazuje v oblouku skrčené postavy zvířecí s lidskými hlavami mezi stromovitým lupením, dole však jen stromovité podobné lupení končící se nějakými lidskými postavami, které drží otevřené knihy.

Všecky tyto plastické práce jsou přísně a s velikou umělostí provedeny. Na svrchním oblouku nejvýše sedí anděl se spuštěnými křídly. Druhý pod obloukem na pravé straně, třetí na protější straně však je ztracen. Plochý polokruh nad samými dveřmi má rovněž neobyčejnou, i když jednoduchou ozdobu, totiž polovici osmidílné růžice. Zazděné dveře, které vedly kdysi do chrámu, jsou 4 stopy 7 palů široké a 12 stop vysoké. Taková malá šířka jejich s velikolepostí celého portálu se divně srovnává. Z krajních portálových sloupů vyrůstají nad římsou pěkná kamenná žebra soustavy čtvercové, která se rozkládají jako palmy, ale zůstala nedodělána. Sloup o 3 stupních slouží celému portálu za podklad.

Co se týče zachovalosti této umělecké památky, tu musím podotknouti, že dolejší pravá čtvrt' a hořejší čtvrt' levá, které byly často potahovány vápenným nátěrem, ukazují své tvary nejzřetelněji, kdežto druhé dvě čtvrti hlínou a maltou jsou mnohem více znešvařeny a tu i onde silně porouchány. Podoby, které nahoře na čtyřech vnitřních hranách desky nebo snad knihy před sebou drží, pokládal bych za symboly 4 evangelistů; na štítících jsou také stopy vrytých písmen, které mi však silný hrubý nátěr nedovolil rozluštit. Celek je zhotoven z tvrdého pískovce.

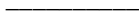
Podle základů a hlavních částí je stavba románská a to z II. polovice 12. nebo z I. polovice 13. století. Románský charakter vystupuje nejen bohatě v dolejších, ale i hořejších prostorách. Mistrovské a harmonické provedení základních tvarů, jakož i výtečné a bohaté lupení ornamentiky a její mnohostranné již ve 12. století se jevíci upotřebení, vše to nám nyní slouží za důkaz, jak vysokého stupně vývoje dosáhl u nás ze západní Evropy k nám přiševší stavitelský sloh, a jak vyvinuta byla již tehda u nás stavitelská technika. Sloupořadí v kryptě se svými pěknými hlavicemi srovnává se věrně se sloupořadím v presbyteriu, v síni kajčnicků a na vnějších stranách apsid. Postranní portál pak srovná se s portály vedoucími z kůru do sakristie a bývalé kaple; též okna souhlasí a bohaté římsy na apsidách a levé boční lodi.

Ale všecky tyto tvary slohu románského spojují se ve mnoha částech s gotikou a to dílem již prvotní (ve 13. stol. vzniknuvší) a dílem pozdní (ze 16. stol.). Gotický charakter převládá v celé hořejší stavbě všech tří lodí, které se pnou vysoko vzhůru, jeví se též ve hlavních západních portálech, v operacích pilířů venkovské strany levé boční lodi, v klenbách krypty a předsíni kajčnicků, konečně v oknech hlavní apsidy a západního průčelí.

Tyto gotické dobře provedené formy spojují se se staršími románskými ve velkolepý celek románsko-gotický, který však jen z části si troufám nazvat slohem přechodním. Jmenovitě jen tam, kde vidno, že stavitel ustoupil od původní myšlenky slohu románského a oblouk okrouhlý spojil s vysoko se pnoucím obloukem lomeným. Ve 13. století to vidíme v celé střední Evropě. Dociluje se tím nový velkolepější účinek. Podivuhodná ornamentika pozdějšího románského lupení a vznešeně se vypínající oblouky gotické se svými křížujícími se pásy slučují se ozdobně v jedno a poskytují vznešený obraz velebných prostor.

Ovšem, z jistě části děkují gotické formy tohoto chrámu za svůj vznos pozdějším rozsáhlejším opravám, jmenovitě z doby perštejnské v 16. stol., na kterou se zdají

poukazovat klenby jak v kostele, tak i v kryptě, jejíž křížové pásy a žebra velice se podobají oněm v Doubravickém kostele (v letech 1533–1577 vystavěném). Také pernštejský znak ve dveřích sakristie ukazuje na opravy v onom věku.

Poznámky:

(rozměry chrámu: délka 65,7 m, šířka 20,2 m a výška ke klenbě je 27 m)

1 m = 3.281 stop

stopa = 30,48 cm

palec = 0,026 m

sáh = 1,79 m

centýř = 61,6 kg

Zápisky řídícího učitele Jana Tvarůžka nás zavedou do nedaleké Třebíče. Díky nim se máme možnost seznámit s několika trebičskými skvosty, především s jejich podobou v roce 1872.

Mnohé se od těch dob změnilo. Náhrobky Osovských z Doubravice doputovaly z klášterní zahrady kapucínského kostela do expozic trebičského muzea; hostinec u městské brány, v č. 10 již neexistuje (nacházel se v místech nynějšího Grand hotelu, dříve hotel Slávia) na Karlově náměstí; z hostince U černého orla je nyní hotel a apartmán (nachází se v průchodu z Karlova náměstí k můstku přes řeku Jihlavu, do Židovské čtvrti); ke změnám došlo i v trebičské bazilice (důležitá etapa záchrany klášterního kostela nastala až po první světové válce a poslední významnější stavební zásahy se udály po r. 1945) a snad jen fresky zdobící Černý dům uprostřed Karlova náměstí (díky šťastným okolnostem a umění restaurátorů) nedoznaly změn.

Jedinečnost zápisů Jana Tvarůžka spočívá v popisu jednotlivých památek v té době a vzhledem k tomu, že jsem tak trochu budišovským patriotem, mám radost, že je napsal někdo, kdo v Budišově zanechal nesmazatelnou stopu.

Text Jana Tvarůžka je doplněn fotografiemi z Muzea Vysočiny, fotografie části modelu Třebíče od Stanislava Vršky, obrazu trebičské basiliky od Aleše Venhody a archívu redakce.

Poděkování

JUDr. Jiřímu Štelovskému, PhDr. Františku Gregorovi a Jiřině Sladké.

Karel Pavlíček

Jan Tvarůžek se narodil 25. 3. 1850 v Meziboří u Strážku. Obecnou školu vychodil v Dolní Libochové a rok německé školy v Hustopečích. Na městskou školu reální přestoupil do Brna. Od roku 1867 do roku 1869 navštěvoval, tehdy dvouletý, učitelský ústav. Po jeho ukončení nastoupil coby podučitel 5. října 1869 do Budišova. Roku 1873 se stal zatímním, a v roce 1877 definitivním učitelem. V roce 1888 se stal nadučitelem.

Jeho manželka Kateřina, roz. Kmentová z Rouchovan, nastoupila na školu v Budišově 27. září 1873. Dne 21. listopadu 1877 svolila školní rada v Třebíči ke sňatku učitele Jana Tvarůžka s industriální učitelkou Kateřinou, roz. Kmentovou (ovdovělou Sobotkovou, její první manžel působil jako učitel v Rájci).

Novomanželé se nastěhovali do I. poschodí hostince Ignáce Kosteleckého v č. 47, kteréhožto bytu používali budišovští učitelé, jelikož pro ně nebylo místo ve školní budově. Zde se jim narodil 11. května 1879 nejstarší syn Ladislav, pozdější ředitel ČTK).

Do bytu ve škole, vyhrazeného správci školy, se mohli nastěhovat až po jmenování Jana Tvarůžka nadučitelem výměrem školní rady v Brně dle příslušných nových školských zákonů. Zde se jim narodily další dvě děti: syn Vojtěch (1882) a dcera Maria (1887).

Když zemská školní rada výnosem z 21. června 1900 rozhodla, že budišovská škola má být, počínajíc školním rokem 1900–1901, rozšířena ze třítrídni na čtyřtrídni, usnesla se místní školní rada, aby nadučitel vyklidil byt ve škole (z něj se upraví 4. třída) a přestěhoval se do nedávno postaveného domku proti faře. č. p. 132. Brzy nato Jan Tvarůžek tento byt koupil.

Vedle toho, že byl Jan Tvarůžek uznávaným učitelem (na škole působil až do roku 1909, tedy 40 let), měl široký okruh zájmů a činností. Na škole se aktivně podílel na rozšíření knihovny a jeho přičiněním byla zřízena sbírka nerostů. Po 29 let zastával službu varhaníka v budišovském kostele a 12 let vzorně vedl kontribučenský fond a patřil k zakladatelům hasičského sboru v roce 1890. Dlouhých 37 let zastával funkci tajemníka obce. Za veškerou činnost byl 12. 8. 1900 jmenován čestným občanem budišovským. Mezi jeho velké záliby patřilo i včelaření.

Jan Tvarůžek byl zaujatý vlastivědný pracovník, zasvěcoval děti do široké sféry svých zájmů a učil je hledat krásu v prostých věcech svého okolí. Psal hospodářské články do časopisů Rolník, Občan a brněnské Včely. Též psal vzdělávací články a historické texty (celkem asi 50 rozsáhlejších prací).

Jan Tvarůžek zemřel 14. 9. 1910 a je pohřben na budišovském hřbitově.

Příloha Budišovského zpravodaje č. 1/2015

www.horacko.cz/budisov/zpravodaj

Samostatně neprodejné

Vydává: Úřad městyse Budišov, IČO 00289159, tel. 568 875 110, e-mail: obec@mestysbudisov

Redakce: Karel Pavlíček (e-mail karel_pavlicek@volny.cz, tel. 568 875 212),

Mgr. Jiří Horák.

Vyšlo v Budišově dne 2. 4. 2015

Technická realizace: Ing. Ladislav Dokulil

Tisk Tiskárna Charvát, s. r. o., Velké Meziříčí